

ORIXE DO GALEGO

O idioma galego procede do latín, a lingua de Roma, traída ao noroeste peninsular a partir do s. II. a.n.e. polas lexións que viñeron conquistar este territorio co propósito de integralo no seu imperio. Por iso dicimos que é unha **lingua romance ou románica**, termos que empregamos para denominar a familia lingüística que inclúe todos os idiomas que derivan do latín.

Cando os romanos comezaron a conquista do territorio que bautizarían como “Gallaecia” existían nel multitude de pobos con idiomas propios. Son as linguas de **substrato ou prerromanas**. Eses pobos sufriron un proceso de conquista e asimilación cultural que denominamos romanización, que levou aparelado un proceso de substitución lingüística.

Durante séculos, o latín e os idiomas prerromanos coexistiron nunha situación de desequilibrio. O latín gañaba usos e falantes e as demais perdíanos. Calcúlase que ficou como único idioma falado na Gallaecia no século VI. Isto significa que a caída do Imperio romano foi anterior á desaparición das derradeiras linguas prerromanas. O proceso de asimilación produciuse así mesmo no resto da Península ibérica, cunha excepción: a do éuscaro.

Durante eses sete séculos o latín experimentou influencias e mudanzas tan importantes que provocaron que se fose transformando nun idioma novo. Nese proceso evolutivo actuaron, esencialmente, dúas forzas:

- A propia evolución interna do latín. Produciuse un crecente distanciamento entre a variedade que denominamos latín culto e o chamado latín vulgar ou popular. Mentres en latín culto se dicía equus, domus, flumen ou frater no vulgar usábanse caballum, casam, rivus ou germanum. A maior parte do vocabulario patrimonial do galego proceda desa variedade “vulgar” do latín: cabalo, casa, río, irmán...
- A influencia dos idiomas de substrato e de superestrato sobre o latín. Primeiro, os idiomas prerromanos (substrato) exerceron unha importante influencia sobre a pronuncia, o vocabulario e as características morfosintácticas. Máis tarde, após a caída do Imperio romano, os idiomas xermánicos (suevo e visigodo, sucesivamente) e o árabe (superestrato) farían moitas achegas léxicas ao latín popular falado na Gallaecia.

Cando a poboación autóctona se romanizaba seguía empregando vocabulario da **lingua prerromana**. Por iso no latín da Gallaecia penetraron moitas palabras prerromanas como barro, lama, berce, carballo, billa...

A ruptura da unidade política do imperio romano, a partir do século IV, favorecerá o nacemento das diversas linguas romances. Ao non existir un modelo uniformizador de lingua, apoiado desde un centro do poder político, o latín foise disgregando e adquirindo características diferentes nos distintos territorios do antigo Imperio romano. A este fenómeno hai que engadir a influencia das linguas que se superpuxeron ao latín, aínda que sen eliminalo (linguas **de superestrato**).

Como consecuencia de todas estas influencias e mudanzas, a distancia entre latín culto e a fala común da poboación da Gallaecia fíxose tan grande que non se podían considerar o mesmo idioma. Nese momento o “galego-portugués” estaba xa desprendido do latín. **O nacemento da nova lingua podemos situalo entre os séculos VIII ou IX.**

LINGUAS DO SUBSTRATO

As linguas que forman o substrato do galego son as linguas prelatinas ou prerromanas. Estas non tiñan cultivo escrito, polo que detectar a súa pegada no galego é un proceso complexo. A pervivencia do éuscaro e dalgúns idiomas célticos (gaélico, bretón...) permite facer comparacións e deducións que axudan a botar algo de luz sobre a cuestión.

Podemos distinguir dúas grandes capas no substrato:

- Substrato preindoeuropeo. Formado polas linguas que remontan aos finais do Paleolítico, ou sexa, anteriores ao primeiro milenio

a.n.e. Palabras como: amorodo, barro, barranco, cama, carballo, carqueixa, carrapucho, carrasco, coto, esquerda, veiga, varcia, zamarra...

- Substrato indoeuropeo ou celta. Confórmano as linguas dos pobos que se instaloron no noso territorio a partir do século VIII a.n.e. e que identificamos cos celtas.

Palabras como camiño, camisa, cántiga ou cer vexa, laxe...na toponimia e antroponimia: nomes de río (Avia, Eo, Eume, Landrove, Sar, Sor, Sil, Tambre...); nomes de lugar (Avión, Bugallo, Cacabelos, Coruña, Coroso, Céltigos, Deva, Lama, Lamela, Laxe, o... e todos os rematados en-briga>-obre/-obe/-ove/-abre/-ebre/-ubre: Alobre, Barallobre, Castrove, O Grove, Lestrove, Tragove, Alcabre, Xiabre, Cecebre, Lubre...); etc.

A influencia celta máis decisiva produciuse na evolución fonética que sufriu o latín. O proceso de aprendizaxe dun idioma novo realízase a partir da fonética e do modo de entoación da primeira lingua. Por iso, os hábitos articulatorios das linguas prelatinas influíron con toda certeza no latín empregado polos habitantes da Gallaecia. As evolucións máis relevantes que o substrato celta determinou no latín da Gallaecia foron estas catro:

1. A transformación dos grupos consonánticos iniciais latinos PL-, CL-, FL- en CH: CLAVE > chave; PLANU > chan; FLAMMA > chama.
2. A transformación do grupo latino CT en IT: NOCTE > noite, LACTE > leite.
3. A perda de -N- e -L- latinos intervocálicos: LUNA > lúa; SOLU > só.
4. A sonorización das consoantes xordas intervocálicas (lenición cel- ta): -P- > -b-; -T- > -d- e -K- > -g-: APICULA > abella; VOTA > voda; FOCUM > fogo.

OS ROMANOS NA GALIZA.O ESTRATO

O latín é un idioma do tronco lingüístico indoeuropeo que tivo o seu berce no centro da Península Itálica. Está documentado por vez primeira no século VI a.n.e. e, a partir do III. a.n.e., en paralelo á expansión política e militar de Roma, comezou a implantarse en cada vez máis territorios, incluída a Península ibérica.

A conquista militar da Gallaecia durou aproximadamente século e medio. Os primeiros contactos dos romanos co noroeste ibérico datan do ano 139 a.n.e., comezo da campaña emprendida desde a Lusitania polo xeneral Décimo Xunio Bruto

Nun segundo instante, entre os anos 61 e 60 a.n.e., Xulio César realizou unha segunda campaña, por vía marítima, que afectou sobre todo á zona cantábrica. Por último, xa entre o 29 e o 19 a.n.e., Octavio Augusto César acabou de someter o resto do territorio gallaeco.

Os romanos trouxeron consigo e implantaron, inicialmente pola forza, o seu idioma. A expansión do latín en detrimento dos idiomas prerromanos será imparable e culminará definitivamente por volta do s. VI, grazas a diversos factores como a propia estrutura administrativa do imperio, asentamento de colonos romanos no territorio conquistado, en numerosas villae, que favorecía a existencia de matrimonios mixtos, onde a lingua dominante é a transmitida, a convivencia dentro do exército romano de moitos escravos de orixes xeográficas e étnicas diversas, que usarán o latín como lingua franca, un sistema de vías de comunicación e portos marítimos, que facilitaban as viaxes e os intercambios comerciais con outras zonas do vasto imperio, sempre co latín como idioma franco, as explotacións mineiras (as Médulas, no Bierzo, e Montefurado,), nas que, igual que no exército, foron obrigados a traballar escravos de orixes diversas, o monopolio do cultivo escrito por parte do latín no ámbito cultural, e a paulatina cristianización, a partir do século IV. O cristianismo tamén contribuíu á romanización idiomática pois era a lingua empregada para o culto, documentos...

Principais evolucións fonéticas do latín ao galego		
Proceso evolutivo	Latín	Galego
Sonorización de -P-, -T- e -K- intervocálicos	LUPU VERITATE AMICU	lobo verdade amigo
Desaparición de -D- e -G- intervocálicos	VIDERE LEGERE	ver ler
Conservación de -e- breve como aberto: E > /ɛ/	SERRA TERRA	serra terra
Conservación de -o- breve como aberto: O > /ɔ/	MORTE PORTA	morte porta
Evolución do ditongo latino AI > /ei/	PRIMARIU LAICU	primeiro leigo
Evolución do ditongo latino AU > /ou/	CAUSA MAURU	cousa mouro
Consonantización de J- e G- iniciais	IANUARIU GINESTA	xaneiro xesta
Evolución dos grupos PL-, FL-, CL- a /tʰ/	PLUVIA FLAMMA CLAVE	chuvia chama chave
Desaparición de -L- intervocálico latino	MOLA SALIRE	moa saír
Desaparición do -N- intervocálico latino	LANA TENES	la tes
Simplificación da xeminada latina -LL- > -l-	CABALLU CASTELLU	cabalo castelo
Simplificación da xeminada latina -NN- > -n-	PINNA ANNU	pena ano
Vocalización do primeiro elemento do grupo consonántico -CT- > /it/	DIRECTU FACTU	dereito feito
Vocalización do primeiro elemento do grupo consonántico -KS- (grafado "x")	AXE LAXARE	eixo deixar

Vocalización do -L- no grupo consonántico -LT-	ALTERU MULTU	outro moito
Evolución dos grupos consonánticos -C'L-, -T'L- e -LI- a /l/	OC(U)LU VET(U)LU TRIPALIU	ollo vello traballo
Evolución do grupo latino QU-a /k/	QUANTO QUALE	canto cal

O SUPERESTRATO.

Coa fin do imperio romano (século V), provocada polas grandes invasións xermánicas, fóronse poñendo as bases da sociedade medieval galega.

As linguas deses dous pobos xermánicos, suevos e visigodos, forman parte do superestrato do galego. A influencia exercida sobre o latín foi máis superficial que a que exerceran os idiomas prerromanos e afectou, fundamentalmente, ao léxico común e á onomástica.

Palabras como adubar, agasallar, arpa, esmagar, espeto, frecha, gabarse, gabián, galardón, guerra, laverca, luva, orgullo, rico, roca, ropa ;antropónimos: Afonso, Alberte, Álvaro, Elvira, Fernando, Gonzalo, Guillermo, Luís, Ramiro, Ramón, Xerardo ; topónimos rematados en -iz, -monde, -il, -ar (Gondomar, Razamonde, Castromil, Guitiriz...)

No ano 711 entran os árabes na Península e axiña dominan case todo o territorio do reino visigodo, agás Galiza e a franxa montañosa do norte peninsular. De aí que os propios árabes denominasen Galiza (Jalīkīya) toda a área setentrional que non estaba baixo o seu poder, en oposición a Al-Ándalus.

Esa presenza árabe debuxou un mapa político e cultural na Península que conduciu á constitución dos diferentes romances hispánicos. As falas do norte van dar lugar a cinco linguas romances: galego-portugués, astur-leonés, castelán, aragonés e catalán. Algunhas delas (galego- portugués, castelán e catalán) protagonizan durante a Idade Media un proceso de expansión cara ao sur, a medida que reducen o dominio territorial árabe e o dominio lingüístico do romance do sur: o mozárabe.

O vocabulario de orixe árabe é moi amplo e afecta a moi diversos campos léxicos, aínda que, debido ao pouco tempo de presenza dese pobo en territorio galego, unha boa parte dos arabismos chegaron a nós indirectamente, a través do castelán. Así e todo, sabemos que foron introducidos directamente algúns topónimos e palabras do léxico común porque presentan características lingüísticas propias do galego fronte ao castelán como, por exemplo, acea, argola, laranxa, alfinete, alfándega, cifra, maquía ou tafona; topónimos A Mezquita, A Almuzara, Sada, Rábade, Almuíña

CULTISMOS.SEMICULTISMOS.PALABRAS PATRIMONIAIS.

As palabras populares ou **patrimoniais** son as que, procedendo do substrato e do latín, pasaron a formar parte do léxico do galego desde o primeiro momento e experimentaron numerosas transformacións. Exemplos:

- perda do-N- intervocálico: LUNA > lúa, CENA > cea...
- palatalización dos grupos consonánticos FL-, PL- e CL-: FLAMMA > chama, PLENU > cheo, CLAVE > chave...
- perda do-L- intervocálico: MOLA > moa, CAELU > ceo...
- vocalización do grupo CT en IT: NOCTE > noite...

As palabras **semicultas** son aquelas que entraron a facer parte do idioma galego a partir do s. VIII, cando xa estaba plenamente desprendido do latín. Os semicultismos experimentaron unha evolución menos intensa e distinta á das palabras populares. Do latín PLACAM, ademais da popular chaga, derivou o semicultismo Praia.

Son palabras **cultas** as que se introduciron no idioma de forma serodia (a partir do s. XVIII), por vía erudita, para crear novos vocábulos. Non experimentaron os cambios fonéticos propios das palabras patrimoniais nin das semicultas e mantiveron intacta, ou con lixeiras adaptacións ortográficas, a forma latina orixinaria.

Latín	Popular	Semiculta	Culta
ARTICULU	artello	artigo	artículo
PLENA	chea	preamar	plena
CLAVICULA	chavella	caravilla	clavícula
PLANU	chan	pran	plano
SECRETU	segredo		secreto
LIMPIDU	limpo		límpido
CAPITULU	cabido		capítulo
ALIENARE	allear		alienar
CATHEDRA	cadeira		cátedra
FABULARE	falar		fabular
CLAMARE	chamar		clamar
LITIGARE	lidar		litigar
CALIDU	caldo		cálido